

Suç Mağduru Çocuğun Dinlenmesi: Yargılamanın Değişik Safhalarında Görevli Kamu Personelinin Görüşlerinin İncelenmesi

The Hearing of Child Victim: Investigation of the Perceptions of Various Public Personnel in Judicial System

 Celal BABAYİĞİT^a,
 Can ÇALICI^a,
 Neylân ZİYALAR^a,
 Faruk AŞICIOĞLU^b

^aSosyal Bilimler AD,
^bTıp Bilimleri AD,
İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa
Adli Tıp Enstitüsü,
İstanbul, TÜRKİYE

Received: 04.07.2018
Received in revised form: 30.10.2018
Accepted: 30.10.2018
Available online: 05.12.2018

Correspondence:
Can ÇALICI
İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa
Adli Tıp Enstitüsü,
Sosyal Bilimler AD, İstanbul,
TÜRKİYE/TURKEY
can.calici@istanbul.edu.tr

Bu çalışma, 13. Adli Bilimler Kongresi
(27-30 Nisan 2016, Muğla)'nda sözel bildiri
olarak tebliğ edilmiştir.

ÖZET Amaç: Çocukların yargılama safhalarında gerek şikâyetçi (mağdur) gerek sanık veya tanık olarak bulunmaları hâlinde, erişkinlere ilişkin usul ve yöntemlerle yargılamaya dâhil edilmeleri mümkün değildir. Çok özel bir konu olan çocuk yargılaması ve mağdur çocuğun dinlenmesinde klasik yargılama usullerinin yetersizliği bilinen bir gerçektir. Bu sebeple yeni çözüm modelleri olarak türlü yöntemler geliştirilmiştir. Ceza Muhakemesi Kanunu'nun 236. Maddesi'nde mağdur çocuğun dinlenmesine ilişkin usul düzenlenmiştir. Bu çalışma, mağdur çocuğun dinlenmesi sırasında uzman bulundurma zorunluluğuna ilişkin olarak yargılamanın değişik safhalarında görevli kamu personelinin, yasal düzenlemenin amacına matuf olarak uygulamayı ne oranda benimsediklerini ve konuya ilişkin mevcut mevzuatın çocuğun üstün yararı ilkesinin korunmasında yeterliliği hakkındaki görüş ve önerilerini öğrenmeyi amaçlamaktadır. **Gereç ve Yöntemler:** Bu amaçla, 2015 yılında İstanbul Adliyelerinde çocuk adalet sisteminde görevli polis, savcı, hâkim, avukat ve uzman olarak görev yapan 30 katılımcı ile derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilmiş, elde edilen bulgular içerik analizi yöntemi ile değerlendirilmiştir. **Bulgular:** Araştırmanın bazı önemli bulgularına göre; katılımcılar mevzuatın yeterliliğine ilişkin çoğunlukla olumlu görüş bildirmekle birlikte, bir kısmı mağdur çocuğun dinlenmesi hususunda yeterli donanım ve hizmet içi eğitime sahip olmadıklarını beyan etmişlerdir. **Sonuç:** Mağdur çocuğun dinlenmesinin mevzuat hükümlerince uygulanmasının adaletin tecelisinde önem arz ettiği düşünülmekte, çocuk adalet sisteminde görev yapanların ilgili eğitim ve farkındalık programlarına katılmaları önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çocuk; ceza yasası; görüşme

ABSTRACT Objective: For the judgement of children who take part as complainant (victim) as well as defendant and witness, it is not possible to practice the process and methods concerning adults. It is known that the classic proceedings are insufficient because of the characteristics of children's judgement and examination. Therefore many new methods were improved to solve this problems. Article 236 which is a ten year old regulation in criminal proceedings law regulates the examination methods of victim children. The aim of this study is to evaluate the obligation about an expert being present during listening of victim children as per Article 236 of the Turkish Penal Procedure Code; at what rate public personnels such as police, prosecutor, judge, expert who are in charge at different phases of trial has adopted the procedure in accordance with the purpose of legislative regulation, and of whether existing regulation concerning to the subject is sufficient to protect the principle of best interest of children. **Material and Methods:** In order to achieve mentioned aims 30 in depth interviews was carried out with public personnels such as; prosecutors, judges, child justice experts and lawyers who authorized during hearing of children at courthouses of İstanbul at 2015. **Results:** According to some important findings of the study; the interviewees have found the regulation sufficient partially, the large part of interviewees have agreed about an expert being present during examination of victim children contributes justice. **Conclusion:** It is suggested that those who work in the juvenile justice system participate in the related education and awareness programs.

Keywords: Child; criminal law; interview

Dünyanın gelişmiş toplumlarında adli mercilerin çocukların bilgilerine başvurduğunda gösterdikleri hassasiyetin kurumsallaşma düzeyinde olduğu, söz konusu toplumlarda adli süreç içerisindeki

çocuk ile ilgilenen merkezlerin açıldığı bilinmektedir. Bu merkezlerde sadece kolluk kuvvetleri değil, aynı zamanda alanında uzman ve adli makamlarda bizzat görev alan doktor, psikiyatrist, psikolog, sosyolog, çocuk gelişim uzmanı, pedagog ve eğitimciler yer almaktadır. Öyle ki bir çocuğun ifadesine ihtiyaç olup olmadığı önce dosya kapsamında inceleme altına alınmakta, yetkili merci/hâkim çocuğun ifadesinin alınması gerektiğine karar verir ise çocuk ile adli görüşme yapılmaktadır.¹

Ceza yargılamasında mağdurun ifadesinin alınması adaletin tecellisi bakımından hassasiyet ve önem arz eden bir konudur. Savcılar, hâkimler, polisler, sosyal çalışma görevlileri ve bilirkişi olarak atanan uzmanların, adli sistemin talebi üzerine çocuk ile gerçekleştirdikleri görüşmelere “Adli Görüşme” denmektedir. Görüşmelerin amacı ve içeriği adli sistemin talebi doğrultusunda çocuğu tanımaya ve çocuğun korunma ihtiyacını belirlemeye ya da suç olgusuna yöneliktir. Adli görüşmeler, terapötik amaçlı görüşmelerden farklı olup özel kurallara tabiidirler.²

Adalet sistemine herhangi bir şekilde dâhil olan mağdur çocuklarla ilgili uygulama sırasında yaşanan sorunların başında, ikincil mağduriyete sebep olma ile mağdur çocuğun korunma ihtiyaçlarının çoğu zaman göz ardı edilebilmesi gelmektedir. Ceza yargılamasındaki aktörler çoğu zaman çocuğun korunma ihtiyacının farkında olmadığından, sadece sanığın cezalandırılması üzerine bir yargılama yürütmektedir. Ancak, Çocuk Hakları Sözleşmesi gereğince sanığın cezalandırılması yanında çocuğun korunması da temel amaç olduğundan, her iki sistemin birlikte veya yan yana yürütmesi gerekmektedir.³ Bu husus dolayısıyla bir suçun mağduru olan çocuk ile konuşurken hem onun yaşı ve gelişim düzeyini hem de geçirdiği travmanın etkilerini dikkate almak gerekmektedir. Nitekim çocuklardan ifade alınması söz konusu olduğunda büyüklerin ifadelerinden farklı olan pek çok faktör karşımıza çıkmaktadır. Yapılmış olan bilimsel araştırmalarda elde edilen sonuçlar, çocukların yaşlarının ve gelişim düzeylerinin görüşmeye doğrudan etki ettiğini bildirmektedir.^{2,4,5} Bu yüzden çocuklarla yapılacak görüşmelerin başarılı ola-

bilmesi, hedeflenen bilgilerin elde edilebilmesi için öncelikle çocuğun gelişim basamaklarını çok iyi tanıma, onların ihtiyaçlarını dikkate alma ve uygun görüşme tekniğini etkin biçimde kullanabilme gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Zira bu hususta yapılan herhangi bir hata adaletin tecellisine doğrudan etki edebileceği gibi, çocuğun ikinci kez mağdur olmasına da neden olabilmektedir. Özellikle ikinci kez mağduriyetin yaşanmaması için bu görüşmelerin çok sayıda tekrarlanmaması önerilmektedir.⁵

Mağdurun tanıklığında; gerek usul muameleleri sırasındaki kusurlu sorgudan kaynaklı telkinin sebep olduğu yanlış beyanlar veya kendisinden kaynaklı yanlış beyanda bulunma ihtimali bulunmaktadır.⁶ Araştırmalar, sosyal ortamda eleştirileceğini düşünen bireylerin, insanların onayını almak için diğer kişilerin verdikleri ifadeye ortak olacaklarını da ortaya koymuştur.⁷ Bu durum söz konusu mağdur çocuk olduğunda daha da ayırt edici hâle gelmektedir. Nitekim çocukların, özellikle küçük yaşlardakilerin otoriter bir tavırla yürütülen görüşmelerde tanık oldukları olaylara ilişkin sorulara yanlış ve yanıltıcı yanıtlar vermelerinin çokça mümkün olduğu, otoritenin itaati doğuran bir faktör olarak ortaya çıktığı bildirilmektedir.⁸

Çocuğun bu özel durumuna ilave olarak, çok yoğun iş yüküne sahip hâkim ve savcılarının ifade sırasında yönlendirici sorular sorması ya da ürkütücü sözcüklerle ve ses tonuyla ifade alması çocuğun rahat ifade vermesini sıkıntıya sokmaktadır. Yönlendirici sorular, yanıtı sorunun içinde yer alan sorulardır. Adli görüşmede sorular, yönlendirici, yanlı ya da yargılayıcı olmamalıdır. Yanlı ve yargı içeren sorular, çocuğun yargılandığı hissine kapılmasına ve görüşme sürecinden korkmasına neden olarak çocuğa zarar vermektedir. Çocuk Adalet Uzmanı, yargısız ve yansız olarak sorduğu bir soruda sadece bilgi alma amacıyla olduğu mesajını çocuğa vermektedir, bu nedenle soruların yansız ve yargısız olması da önemlidir. Yönlendirici sorular gerçeği ortaya çıkarmanın ötesinde, soran kişinin kurgusuna bağlı yanıtlar verilmesi riski taşımaktadır. Zaten yönlendirici sorunun hatalı olarak değil de bilerek sorulmasının amacı soruyu soran kişinin istediği yanıtı almasıdır.⁹

Görüşmenin başarılı olabilmesi çocuğun duygusal durumu ile yakından ilgilidir. Bu tür görüşmelerde çocukların gergin olmaları ve kendilerini baskı altında hissetmeleri kaçınılmazdır. Bu sebeple gerek savcılık soruşturması döneminde gerek çocuk izleme merkezlerinde ifade alınırken veya duruşma sırasında en çok dikkat edilmesi gereken husus çocuğun iradesini etkileyecek baskı ortamına mahal vermemektir.¹⁰

Konu hakkında bazı çalışmalar; çocukların ifade verirken sosyal baskıdan etkilendiğini, bu yüzden mağdur çocuğun ifadesi alınırken gerçeği eksik ya da farklı ifade edebileceği hesaba katılarak çocuğun ifadesinin değerlendirilmesini önermektedir.^{11,12} Roberts ve Blades tarafından yürütülen bir başka araştırmada ise, çocukların suçlu teşhisinde kendilerine güvenleri ile teşhisin doğruluğu arasında anlamlı bir ilişki olmadığı bulunmuştur. Çocukların yaşları küçüldükçe edindikleri bilgilerin kaynaklarını daha çok karıştırdıkları ve bu sebeple olayları yanlış hatırladıkları ortaya çıkmıştır.¹³

Sürekli değişen ve gelişen ceza adalet sistemleri, gerçeğin ortaya çıkarılması hedefine doğru ilerlerken her geçen gün biraz daha insancıl usul ve yöntemleri keşfedip geliştirmektedir. Çok özel bir konu olan çocuk yargılaması ve mağdur çocuğun dinlenmesinde klasik yargılama usullerinin yetersizliği bilinen bir gerçektir. Yeni çözüm modelleri olarak türlü yöntemler geliştirilmiştir. Bazı memleketlerde mahkeme başkanı hukukçu, üyeler ise tabipler, psikiyatri mütehassısları psikolog ve pedagoglar arasından seçilmektedirler. Kız çocuklarının yargılanmasında bir kadın üyenin bulunmasını mecbur tutanlara da rastlanmaktadır.⁶

HUKUKUMUZDA SUÇ MAĞDURU ÇOCUĞUN DİNLENMESİ

Ülkemizde 2005 yılında yürürlüğe giren 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu (ÇKK) ve kanun çerçevesindeki yönetmelikler sayesinde çocukların yargı süreci içerisindeki konumu uluslararası hukuk uygulamalarına denk hâle gelmiş ve çocuklara özgü bir adalet sisteminin kurulması adına önemli bir adım atılmıştır. Bu bağlamda iç hukukumuzda başta Ceza Muhakemesi Kanunu (CMK)

ve ÇKK olmak üzere çeşitli yasa ve yönetmeliklerde suç mağduru çocuğun dinlenmesine ilişkin düzenlemeler mevcuttur.

CMK'nin 236. Maddesi'nin 2. fıkrasında maddi gerçeğin ortaya çıkarılması açısından zorunluluk arz eden hâller saklı kalmak kaydıyla işlenen suçun etkisiyle psikolojisi bozulmuş çocuk veya mağdur, bu suça ilişkin soruşturma veya kovuşturmada tanık olarak bir kez dinlenebileceği düzenlenmiştir. Aynı maddenin son fıkrası ise mağdur çocukların veya işlenen suçun etkisiyle psikolojisi bozulmuş olan diğer mağduru tanık olarak dinlenmesi sırasında psikoloji, psikiyatri, tıp veya eğitim alanında uzman bir kişi bulundurulacağını düzenlemektedir. CMK'nin 52. Maddesi'nde ise çocuk mağdurların tanıklığı sırasında görüntü ve ses kaydının zorunlu olduğu düzenlenmiştir.

ÇKK ise soruşturma aşamasında çocuğun ifadesinin alınması veya çocuk hakkındaki diğer işlemler sırasında, çocuğun yanında sosyal çalışma görevlisi bulundurulabileceğini düzenlemiştir. Aynı yasanın 22. Maddesi de kovuşturma aşamasında mahkeme veya hâkimin, çocuğun sorgusu veya çocuk hakkındaki diğer işlemler sırasında çocuğun yanında sosyal çalışma görevlisi bulundurabileceğini hükme bağlanmıştır. Söz konusu maddenin son fıkrası da duruşmalarda hazır bulunan çocuğun yararı gerektirdiği takdirde duruşma salonundan çıkarılabileceği gibi, sorgusu yapılmış çocuğun duruşmada hazır bulundurulmasına da gerek görülmeyebileceğini belirtmektedir. 24 Aralık 2006 tarihli ÇKK'nin Uygulanmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik de soruşturma ve kovuşturma sırasında mağdur çocuğun tanık olarak dinlenmesi hâlinde, yemin hariç, 5271 sayılı CMK'nin tanıklığa ilişkin hükümlerinin uygulanacağını ve mağdur çocuğun tanık olarak dinlenmesi sırasında psikoloji, psikiyatri, tıp veya eğitim alanında uzman bir kişi bulundurulacağını belirtmektedir.

13 Nisan 2001 tarihinde Resmî Gazete'de yayımlanan, Emniyet Genel Müdürlüğü Çocuk Şube Müdürlüğü/Büro Amirliği Kuruluş, Görev Çalışma Yönetmeliği'nde ise mağdur çocukla yapılacak görüşmelerin sosyal çalışmacı tarafından gerçekleştirildi-

rileceği ve sosyal inceleme raporu hazırlanacağı belirtilerek, suça maruz kalan çocuğun kimliğinin gizli tutulacağı ifade edilmektedir. Emniyet Teşkilatının çocuk birimleri dışında kalan birimlerinde muhafaza altına alma hariç, çocuk hakkında herhangi bir işlem yapılmaması esastır. Bu birimlere gelen/getirilen çocuklar en kısa sürede çocuk birimine teslim edilmekte, adli ve idari tüm işlemler bu birim tarafından yürütülmektedir.

Tüm bunlarla beraber, iç hukuk düzenlememizde 04.10.2012 tarih ve 28431 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan Çocuk İzlem Merkezi (ÇİM) konulu genelgede, Sağlık Bakanlığına bağlı hastaneler/kurumlar bünyesinde Çocuk İzlem Merkezleri'nin kurulması öngörülmüş ve bu doğrultuda ÇİM'ler ülke genelinde kurulmaya başlanmıştır. Mağdur konumundaki çocuklar açısından ÇİM'ler, dinleme işleminin bu alanda eğitilmiş kişilerden oluşan bir merkezde ve tek seferde gerçekleştirilmesi bakımından büyük önem taşımaktadırlar. 2016 verilerine göre, ülke genelinde 24 ilde ÇİM bulunmaktadır. Bununla beraber ÇİM'lerin işleyişlerine dair usul ve esasların, Hâkimler ve Savcılar Kurulu (HSK)'nun 10 No.'lu Genelgesi referans alınarak hazırlanmış olan 11.02.2012 tarih ve üniversitelerin çocuk koruma birimleri ve merkezleri konulu HSK duyurusunda, üniversiteler bünyesinde kurulan çocuk koruma merkezlerine teşmil edildiği belirtilmiştir. Mevcut durumda sekiz üniversite bünyesinde Çocuk Koruma Uygulama ve Araştırma Merkezi kuruludur.¹⁴

Yukarıda belirtilen mevcut iç hukuk düzenlemelerinin yanı sıra Mağdur Hakları Kanunu Tasarısı Madde 9'da mağdur konumundaki çocukların ifade ve beyanlarının özel ortamda Cumhuriyet savcısı veya hâkim tarafından adli destek uzmanı aracılığıyla alınacağı öngörülmüş ve madde gerekçesinde, ifade alınırken ses ve görüntü kaydı alınmasının zorunlu olduğu belirtilmiştir.

İç hukuktaki düzenlemelerin yanı sıra, mağdur konumundaki çocukların dinlenmesi ile ilişkili olarak Türkiye'nin de taraf olduğu uluslararası belgeler de mevcuttur. Bu anlamda en önemli uluslararası belgelerden biri, Türkiye'nin 14.09.1990 tarihinde imzalayıp 09.12.1994 tarihinde onayladığı

Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'dir. Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin 12. Maddesi'nde, görüşlerini oluşturabilme yeteneğine sahip çocuğun kendini ilgilendiren her konuda görüşlerini serbestçe ifade etme hakkının taraf devletler tarafından sağlanacağı ve bu doğrultuda çocuğu etkileyen herhangi bir adli veya idari kovuşturmada çocuğun dinlenilmesi fırsatının, ulusal yasanın usule ilişkin kurallarına uygun olarak, özellikle sağlanacağı öngörülmüştür.

Bir diğer uluslararası belge ise Türkiye tarafından 25.10.2007 tarihinde imzalanan ve 18.07.2011 tarihinde onaylanan Avrupa Konseyi Çocukların Cinsel Sömürü ve İstismara Karşı Korunması Sözleşmesi'dir. Söz konusu sözleşmenin 36. Maddesi'nin ikinci fıkrasının (b) bendine göre; sözleşmeye taraf devletler, iç hukukundaki kuralara göre, mağdur konumundaki çocuğun duruşma salonunda fiziksel olarak bulunmasına gerek olmadan, özellikle uygun iletişim teknolojileri aracılığıyla dinlenilebilmesi amacıyla, gerekli yasal ve diğer tedbirleri almak zorundadır.

ADLİ GÖRÜŞME ODALARI

Adaletin tecellisinde önemli bir role sahip olan mağdurun dinlenmesi hususunda yaşanan sorunların başında mekânsal yetersizlikler ve bunun sonucunda doğan eksik ve yanlış uygulamalar gelmektedir. Adalet Bakanlığı Ceza İşleri Genel Müdürlüğü Mağdur Hakları Daire Başkanlığı'nın ulusal ve uluslararası çeşitli kuruluşlarla mağdur hakları konusunda ortaklaşa çalışmalar yürüttüğü, özellikle suç mağduru çocuklar konusu üzerinde önemle durduğu bilinmektedir. Uluslararası belge niteliği taşımamakla beraber Birleşmiş Milletler Çocuklarda Yardım Fonu iş birliği ile yürütülen Çocuklar için Adalet Projesi kapsamında Çocuklarla Adli Görüşme Rehberi oluşturulmuştur. Bahsi geçen proje ile Türkiye'nin farklı adliyelerinde kurulacak Çocuk Adli Görüşme Odaları için standartların belirlenmesi ve yaklaşık 100 hâkim, cumhuriyet savcı ve sosyal çalışma görevlisine eğitim verilmesi amaçlanmıştır.¹⁴

Bakanlar Kurulunun 2015-2019 Yargı Reformu Stratejisi ve Adalet Bakanlığı Stratejik Planı'nda başta çocuklar olmak üzere; adalet

sisteminin içerisindeki tüm kırılabilir bireylerin dinlenmesi, korunması ve bilhassa ikincil mağduriyetin önüne geçilmesi için Adli Görüşme Odaları'nın kurulması hedeflenmiştir. 24 Şubat 2017 tarihinde yürürlüğe giren Adli Görüşme Odaları Yönetmeliği ile şu ana kadar 26 ilde Adli Görüşme Odaları kurulmuştur, 31 ilde ise kurulum aşamasındadır.

GEREÇ VE YÖNTEMLER

Yöntem: Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden “derinlemesine mülakat” tekniği kullanılmıştır. Derinlemesine mülakatta, belirlenen konularda katılımcıların görüşleri sorulmuş ve yüz yüze gerçekleştirilen bu görüşmeler sesli kayıt sistemi ile kayıt altına alınmış, ardından bire bir metne çevrilmiştir.

Katılımcı Örnekleme: Bu çalışma, 2015 yılında İstanbul adliyelerinde görev yapan beş cumhuriyet savcısı, beş hâkim, 10 çocuk adalet uzmanı (sosyal çalışma görevlisi, uzman, sosyal çalışmacı) ve 10 avukat olmak üzere mesleğinde minimum iki yıl deneyim sahibi toplam 30 kişi ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmada görüşülecek katılımcılara amaçlı örnekleme türlerinden “kartopu örnekleme” tekniği ile ulaşılmıştır.

Veri Toplama Aracı: Araştırmada belirlenen örneklem grubu ile yapılandırılmamış “serbest” görüşme gerçekleştirilmiştir. Katılımcılara bu doğrultuda belirlenen konu başlıklarına dair açık uçlu sorular yöneltilmiştir. Katılımcıların beyanına başvuru ana konu başlıkları; mağdur çocuğun dinlenmesine ilişkin mevzuatın içeriğine ve yeterliliğine ilişkin kanaatleri, katılımcıların mevzuat hakkındaki kişisel donanım ve yeterlilikleri, mağdurun ikinci kez mağdur olmasına ve uygulama sırasında en sık rastlanan kural ihlallerine ilişkin görüşleri olarak belirlenmiştir.

Veri Analizi: Derinlemesine görüşmeler sonucunda elde edilen nitel veri analizinin çeşitli aşamaları ile değerlendirilerek analiz edilmiştir. Buna göre; katılımcıların sesli kayıt altına alınan görüşleri dikte edilmiş, ulaşılan ham metin, içerik analizi yöntemiyle belirlenen ana ve alt temalar bağlamında kodlanmıştır. Kodlanan temalar, araştırma-

nın sorunsalları göz önünde bulundurularak başlıklar altında kategorize edilip, görüşmecilerin bu başlıklara ilişkin görüş ve ifadeleri bulgular kısmında meslek grupları arasındaki farklı değerlendirmeler irdelenerek ele alınmıştır.

BULGULAR

Mağdur Çocuğun Dinlenmesi ile İlgili Mevzuatın Yeterliliği ve İçeriğine İlişkin Görüş ve Kanaatler

Mağdur çocuğun dinlenmesi ile ilgili mevzuatın yeterliliği hususunda uygulayıcıların kanaatleri incelendiğinde; katılımcıların çoğunlukla mevzuatı yeterli bulunduğu görülürken, bir kısmının aksi yönde görüş bildirdiği saptandı. Öte yandan, uygulayıcıların bir bölümü ise mevzuat yeterli olmasına rağmen, uygulama sırasında sorunların ortaya çıktığını ifade etmekte idi.

Hâkim katılımcılardan biri: “Mevzuat kısmen yeterli ama uygulamada çok sıkıntı var. Mevzuata çocuğun savcılık aşamasında bir kez dinlenebileceği ve bir daha dinlenemeyeceği konusunda yasal zorunluluk ilave edilmeli,” beyanı ile görüşünü dile getirmiştir.

Mağdur çocuğun dinlenmesinde uzman bulundurulmasının adaletin tecellisine bir katkısı olup olmadığı sorusuna verilen yanıtlara göre, her üç grup uygulayıcı da uygulamanın adaletin tecellisine olumlu katkı sağladığı yönünde kanaat birliğine sahiptir. Mağdur çocuğun dinlenmesinde uzman bulundurulmasının, yargılama sürelerini daha dikkatli olmaya sevk edip etmediğine ilişkin değerlendirmede ise katılımcılar büyük oranda bu düzenlemenin yargılamanın daha dikkatli icra edilmesine fayda sağladığını düşünürken, bir kısım uygulayıcının ise aksi yönde görüş bildirdiği saptandı.

Avukatlar arasından bir katılımcı; “Mağdur çocuğun ifadesi alınırken uzman bulundurulmasının uygulayıcının daha dikkatli olmasından ziyade, bir yükümlülüğü başkalarıyla paylaşmak ve işin icrası ve sorumluluğunu uzmana yıkmak şeklinde uygulamaya dönüşüyor. Tıpkı bilirkişilik kurumunda olduğu gibi “Hâkimler dosyayı bilirkişiye gönderiyor ve artık bilirkişinin verdiği rapor hâkim kararına dönüşüyor. Hâkim sadece bilirkişinin raporunu

kendi düşüncesi gibi karar olarak yazıyor,” ifadele-riyle görüşünü bildirmiştir.

KATILIMCILARIN MEVZUAT HAKKINDAKİ KİŞİSEL DONANIM VE YETERLİLİKLERİ

Uygulayıcıların meslek hayatları boyunca mağdur çocuğun dinlenmesine ilişkin eğitim programlarına katılma sıklıkları ve kendilerini bu konuda yeterli görüp görmediklerine ilişkin kanaatleri sorulduğunda; uzmanların; hâkim, savcı ve avukatlara oranla daha fazla meslek içi eğitime katıldıkları görülmektedir. Uzmanlar arasında eğitim programına beş altı kez katılanlar olduğu gibi, üç ve üzeri sayıda eğitim programına katılanların çoğunlukta olduğu anlaşılmaktadır. Görüştüğümüz uzmanların tamamına yakını gerek aldıkları temel eğitimin içeriği gerekse de meslek içi eğitim programları sebebiyle mağdur çocuğun dinlenmesinde kendilerini yeterli gördüklerini ifade etmektedirler.

Görüşülen uzmanlardan biri; *“Çok yeterli demeyi doğru bulmuyorum. Ancak yetersiz de asla görmedim. Aldığım eğitimi çalışma anlamında yeterli buluyorum. Ayrıca, tecrübelerinde yadsınmaz katkısı olduğunu düşünüyorum. Meslek içi eğitimler artırılmalı, hatta belli dönemlerde yeterlilik sınavları yapılmalı. Ancak, sürekli eğitimle yeterli ve güncel bilgiye/donanıma sahip olunabilir,”* diyerek görüşünü ifade etmiştir.

Avukatların ve hâkimlerin meslek içi eğitim faaliyetlerine katılımlarının ise uzmanlara göre kıyaslandığında yok denecek kadar az olduğu görülmektedir. Avukatların yarısı mağdur çocuğun dinlenmesinde kendilerini yeterli donanıma sahip kabul ederken, diğer yarısı bu konuda yetersiz olduklarını kabul etmektedir. Hâkim ve Cumhuriyet savcıları da büyük oranda kendilerini yeterli hissetmekte iken, sayıca az da olsa bir grup hâkim ve Cumhuriyet savcıları bu konuda gereken bilgi ve donanıma sahip olmadıklarını kabul etmektedir.

Mağdur çocuğun dinlenmesinde özel tekniklere gerek olup olmadığı sorusuna yönelik olarak yapılan değerlendirmede, araştırmaya katılan grupların tamamına yakınının gerek olduğu yönünde görüş bildirdikleri saptandı.

Konuya ilişkin olarak bir uzman katılımcı; *“Evet gerek vardır. Zira özellikle çocuğun ifadesi*

öncesi hazırlanması, ancak özel teknikleri bilen uzmanlar marifetiyle sağlanabilir. Soruların yöneltmesinde özel uzman ve tekniklere gerek vardır. Mesela bir çocuk tecavüz ve taciz kavramını bilmez, bunları anlatmak için özel teknikler özel testler veya bebek vb. uygulamalara tabii ki ihtiyaç var, kesinlikle ...” beyanıyla görüşünü aktarmıştır.

ÇİM’lerin ne olduğunu bilip bilmedikleri sorulduğunda avukatlar ile hâkim ve savcılarının yarıdan fazlası ÇİM’leri hiç duymadığını ifade etmekte idi. Uzmanların tamamı ise ÇİM’lerden haberdar olduklarını ve hatta belli oranda özellikleri hakkında da bilgi sahibi olduklarını belirtmişlerdir.

CMK kapsamında, barolar tarafından görevlendirilen avukatların mağdurun dinlenmesinde gerekli müdahaleleri layık olduğu gibi yapıp yapmadıklarına dair görüşleri sorulan katılımcıların yarıdan fazlası, avukatların yeterince hassas davrandıkları kanaatinde iken bir kısmının ise aksi yönde fikir sunduğu görüldü.

Bir avukatın konuya ilişkin görüşü; *“Avukatlar karakola çok geç çağırıldıkları için, çoğunlukla ifadesi polis tarafından avukat gelene kadar alınmış oluyor ve meslektaşlar bu duruma müdahale etmiyor. Yani aslında avukat, mağduru daha henüz aydınlatmadan mağdur ifadesini vermiş oluyor. Ve özellikle veliler çocuk üstünde baskı kuruyor ve böylece çocuk şikâyetten vazgeçiyor veya olayı inkâr etmeyi tercih ediyor ki bu noktada avukatlar çocuğun akraba etkisinden kurtarılması adına hiçbir girişimde bulunmuyorlar,”* yönündedir.

Uzmanlardan görüşülenlerin yarısı, prensip olarak avukatların görevlerini gereği gibi yerine getirdiklerini beyan ederken, diğer yarısı ise aksi kanaatte olduklarını ifade etmekte idi.

Bir uzman; *“CMK avukatı sadece ifadesine katılıyorum deyip gidiyor ama ücretli avukatlar hassasiyet gösteriyor,”* diyerek görüşünü dile getirmiştir.

SUÇ MAĞDURU ÇOCUĞUN DİNLENMESİ SIRASINDA EN SIK RASTLANAN KURAL İHLALLERİNE İLİŞKİN GÖRÜŞLER

Mağdur çocuğun dinlenmesi öncesinde uzmanların yeterli zamanı bulup bulmadığına ilişkin değerlendirmede, avukatların yarısı yeterli zamanın

sağlandığını düşünmekle birlikte, olsa aksi yönde kanaat belirten avukatlar mevcuttur. Görüşülen avukatların dikkate değer bir kısmı konuya ilişkin değerlendirmede bulunamayacağını ifade etmiştir.

Görüşülen avukatlardan biri; *“Uzmanların, öncelikle karakolda, avukat bile gelmeden ifade alınmasında sesleri çıkmıyor ve çok pasifler, dolayısıyla yeteri kadar süre verilip verilmediğini konuşabilmek için önce uzmanların bunu talep etmesi lazım henüz o safhada değiliz. Ancak yargılama safhasında kısmen görüşme talebi oluyor,”* şeklinde fikrini beyan etmiştir.

Uzmanların çocuklarla görüşmesi için yeterli zaman sağlanıp sağlanmadığı konusunda hâkim ve savcıların yarısından fazlası, uzmanların çalışması için yeterli zamanı çoğunlukla verdiklerini ifade etmişler; bir kısım, hâkim ve savcının ise aksi kanaatte olduklarını bildirmişlerdir. Görüşme yapılan bir savcı görüşünü şöyle dile getirmektedir; *“Yeterli zamanın verildiğini düşünüyorum, en azından ben, uygulamada uzmanların benden talep ettikleri zamanı sürekli tanıdım sıkıntımız olmadı. Diğer arkadaşlar da uzmanın talep ettiği kadar zaman tanıdıklarıdır. Şu an adliyelerde sürekli uzman istihdam edildiğinden, biz duruşmadan yaklaşık bir saat bir buçuk saat önce haber veriyoruz. Bu şekilde herhangi bir sıkıntı ile karşılaşmıyoruz.”*

Aynı soruya uzmanların verdikleri yanıt ise büyük oranda sorun yaşanmakla birlikte kısmen görüşme imkânı bulabildikleri yönünde tezahür etmiştir. Bazı katılımcılar net olarak yeteri kadar fırsat bulamadığını beyan ederken, bazılarının da hiç görüşme imkânı bulamadıklarını ifade ettikleri görüldü.

Konuya ilişkin bir uzman; *“Bu durum hâkimden hâkime değişiyor. Genellikle bir an önce işimizin, görüşmenin bitmesini istedikleri, bunu söyledikleri, en iyi ihtimalle hissettirdikleri için yeterli konuşma imkânı bulmuyorum. Çocuklarla görüşecek uygun bir yer yok. Kalemlerde savcı odalarında en kötü koridorlarda görüşüyoruz,”* demiştir.

Mağdur çocuğun ifadesi alınırken uzmanların aktif olarak katılımının gerekliliğine ilişkin soruya, avukatların tamamına yakını uzmanların hâkim ve

savcı ya da polisten onay beklemeden müdahale etmesi gerektiği yönünde görüş belirtmişlerdir.

Bir avukat katılımcı; *“Uzmanlar yargılamada çok pasif, mevcut mevzuata göre uzman isterse zaten müdahale edebilir. Dolayısıyla bu konuda yasal düzenlemeye gerek yok. Aksine hâkim ve savcılar ifade alırken uzmanın yönlendirmesini bekliyor ki bu da zaten adaletin tecellisini zedeliyor. Zira mağdurun korunması kadar şüphelinin de haksız yere mahkûm olmaması ya da gereğinden fazla ceza almaması gibi bir adalet hedefi söz konusu, ben şimdiye kadar yargılamada bir uzmanın hâkimden söz isteyip hakimin söz vermediğini görmedim. Dolayısıyla uzmanlar isterlerse hâkim ve savcıdan söz istemeden müdahil olabiliyorlar,”* ifadeleriyle konuya dair fikrini belirtmiştir.

Uzmanların yargılama sürecine müdahil olması konusunda hâkim ve savcıların yarısından fazlası uygun olacağı yönünde olumlu kanaatte iken, geri kalan kısım ise bu durumun yargılamayı zora sokabileceğini ifade etmiştir.

Uzmanların çoğunluğu hâkimden izin istemeden yargılamaya müdahil olmaları gerektiğini düşünmekte ise de bazı uzmanların çekimser kaldığı saptandı.

Konuya ilişkin bir uzman; *“Evet hâkim, savcılarının bir kısmı işi usulen uyguluyor. Onlara laf geçirebilmek için uzmanların müdahale hakkı olmalı, bu konuda hâkim, savcı ile bize birlikte eğitim verilmeli ki aynı ekibin içinde olduğumuzu hâkim, savcı anlayabilsin,”* ifadeleriyle görüşünü beyan etmiştir.

SUÇ MAĞDURU ÇOCUĞUN İKİNCİL MAĞDURİYETİ

Mağdur çocuğun ifadesi alınırken ikincil mağduriyet yaşamamaları için yeterli çabanın gösterilip gösterilmediği yönündeki soruya, avukatlar büyük oranda, çocuğun ikincil örselenme yaşamaması hususunda yeterli özenin gösterilmediği kanaatinde olduklarını ifade etmişlerdir. Hâkim ve savcılar ise genel olarak uygulamada bu konuda bir aksaklığın olmadığı ve gerekli ihtimamın gösterildiği kanaatinde olduklarını belirtmişlerdir.

Bu hususta uzmanların çoğunlukla aksi yönde görüş bildirdikleri belirlendi. Uzmanların genel ka-

naati ise uygulamada mağdur çocuğun ifadesi alınırken uygulayıcıların çocukların psikolojisini olumsuz yönde etkileyen tutum ve davranışlarına şahit oldukları yönünde idi. Çocukların yaşadıkları olayı defalarca anlatmak zorunda kalması, mağdur çocuğun mağduriyetinin unutulması, suçlunun yanında ifadesinin alınması ve birden fazla dinlenmesinin ikincil mağduriyete yol açabileceğini dile getirildi.

Konuya ilişkin görüş belirten bir uzman; *“Herkes özen göstermiyor. Bir kere sistem izin vermiyor, yeterli imkânlar söz konusu değil,”* derken bir başkası; *“ÇİM’de alınıp gelen ifadelerde dahi gene de savcılar ifade alıyor. Bunun zaman zaman sırf savcının kişisel merakı uğruna bunu yaptığına da şahit oluyorum ki asıl acı veren tarafı bu”* diyerek duruma dair fikrini sunmaktadır.

Avukatlar, mağdur çocuğun dinlenmesinde hâkim ve savcılar ya da kolluk kuvvetlerince genellikle çocuğun psikolojisini olumsuz bir şekilde etkileyecek davranışlara şahit olduklarını ifade etmekte idi.

Bir avukat; *“Özellikle mağdurun yaşının çok küçük olduğu olaylarda hâkim kendisini taraf gibi hissediyor ve mağdur çocuğu başlangıçtaki ifadesine aykırı ve sanığın lehine olan beyanları söz konusu olduğunda çocuğu baskı ve yönlendirme ile yargılamanın selameti açısından ciddi sonuçlar doğurabilecek ihlallerde bulunuyor,”* beyanıyla görüşünü dile getirmiştir.

Hâkim ve savcılar nadiren de olsa bazı aksaklıklar sonucu bu duruma rastladıklarını; ifade alma işleminin çok uzun sürmesi, çocuğun bekletilmesi ve birkaç kez ifadesinin alınmasının yaşanabildiğini dile getirmişlerdir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

1980’li yılların başlarından itibaren pek çok Batı ülkesinde; yasa koyucular, mahkemede ifade veren mağdur çocukları desteklemek ve korumak için tasarlanan koruyucu önlemleri uygulamaya koymuşlardır. Günümüzde söz konusu ülkelerde mağdur çocuğa yaklaşım konusunda ilgili mevzuat, hem adalet sisteminde hem de adalet sistemi dışındaki diğer kurumlar arasında uyum ve koordinasyon ile

tatbik edildiği görülmektedir.¹⁵ Türk adalet sisteminde ise çocuklar ve çocuğun mağdur olduğu hâllere ilişkin hükümlerin dağınık bir şekilde olduğu, çocuğu koruyan mevzuat doğrultusunda yetki ve görevleri olan birçok kurum ve kuruluşun aralarında bir koordinasyonun sağlanmadığı görülmektedir.¹ Mağdur çocuğun dinlenmesinde uzman bulundurulmasına dair uygulamanın 10 yıllık bir geçmişi olmasına rağmen henüz yeni bir uygulama olduğu bilinmektedir. Özellikle hukuk kökenli uygulayıcılar nezdinde mesleki eğitimlerine ilişkin temel eğitim döneminde hiç karşılaşmadıkları ve ancak mesleklerini icra ederken karşılaştıkları bir durum olduğu hesaba katıldığında, konunun sağlıklı bir şekilde kavranması için meslek içi eğitimin önemi büyüktür. Dahası, literatürde uzun yıllar süregelen uygulama pratiği ve deneyime sahip olanların dahi güncel eğitimlerle desteklenmesi gerektiği savunulmaktadır. Söz gelimi, Johnson ve ark. tarafından Norveç’te yapılan yakın tarihli bir çalışmada, ceza-adalet sisteminde çocuğun dinlenmesi sırasında görev alanların ve yetkililerin görüşme teknikleri açısından sistematik ve güncel eğitimlere tabii tutulmalarının, adaletin tecellisinde iyi uygulamanın vazgeçilmez standartlarından biri olduğu önerilmektedir.¹⁶

Uygulamada karşılaşılan önemli sorunlardan biri de çocuk adalet uzmanlarının yargılama sürecindeki konumlarının belirsizliğidir. Çünkü yasal düzenleme uzmanların teknik bilgilerini yargılama sürecine dâhil etmelerini sağlayacak yetkileri içermemektedir. Bu sebeple uygulamadaki aksaklıkların giderilmesi anlamında yeterli ve etkili müdahale söz konusu olmamaktadır. Oysa çocuk adalet uzmanlarının çocukla adli görüşme sırasında tutum ve yaklaşımları mağdur çocukla güven ilişkisi kurabilmek adına önem arz etmektedir. Nitekim mağdur çocuğun olay sonrası içinde bulunduğu psikolojik duruma uygun bir yaklaşım çocuğun kendini doğru ifade edebilmesi yönündeki engelleri kaldıracaktır.¹⁷ Bu nedenle öncelikle konuya ilişkin yasal düzenlemenin daha etraflıca ve uzmanların yanlışa müdahale hakkını sağlayacak şekilde yeniden yazılması gerekmektedir.

Uygulamada süregelen aksaklıkları ortadan kaldırmak için çocukla yapılacak tüm görüşmelerin

sorulacak soruların tamamının çocuk adalet uzmanı tarafından sorulması prensibi kabul edilmelidir. CMK 66/6'da yer alan düzenleme, uygulayıcıların istemesi hâlinde bu prensibi oluşturmak için yeterlidir. Çocuk görüşme odaları dışında dinlenen mağdurlar yönünden soruların hepsini uzman tarafından sordurmak mümkün olmasa dahi en azından tüm soruların ancak uzman onayı alındıktan sonra çocuğa yöneltilmesi sağlanmalıdır. Özellikle cinsel istismar suçlarında beyanlarının dikkate alınması, aynı olayı defalarca anlatmak ve muayene edilmek zorunda kalmamaları mağdurun korunması bakımından dikkat edilmesi gereken hususlardır.¹⁸

Sosyal problemlerle başa çıkmak konusunda çok disiplinli bakış açısının geliştirilmesinin çoğu zaman sorunların çözümünde anahtar olduğu bilinmektedir. Araştırmalar, mağdur çocuğa yaklaşımda karşılaşılan sorunların çözümünde de farklı uzmanlık alanlarından gelenlerin bir arada müdahalesinin çocuğun yüksek yararı için önemini vurgulamaktadır.^{19,20} Bu bağlamda çalışmamız sonucunda, ülkemiz içinde mağdur çocuğa yaklaşım ve müdahalede farklı uzmanlık alanlarının birbirlerinin görev ve sorumluluklarını tanıyan, birbirlerine saygı duyan, etkili iş birliği ve uyum içinde hareket eden bir bütünü oluşturması önerilmektedir. Böylelikle sorunun üstesinden gelmek ve mağdur çocuğun adalet mekanizması içerisinde hak ettiği muameleyi

görmesi adına atılacak ilk adım olduğu düşünülmektedir.

Bilgilendirme

Yazarlar arasında dergi editörünün isminin bulunması nedeniyle, ilgili çalışmanın değerlendirme süreci konuk editör tarafından yürütülmüştür.

Finansal Kaynak

Bu çalışma 13. Adli Bilimler kongresinde sözlü bildiri olarak sunulmak üzere İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi Bilimsel Etkinliklere Katılım (BEK) Desteği kapsamında 2016-21116 sayı numarası ile desteklenmiştir.

Çıkar Çatışması

Bu çalışma ile ilgili olarak yazarların ve/veya aile bireylerinin çıkar çatışması potansiyeli olabilecek bilimsel ve tıbbi komite üyeliği veya üyeleri ile ilişkisi, danışmanlık, bilirkişilik, herhangi bir firmada çalışma durumu, hissedarlık ve benzer durumları yoktur.

Yazar Katkıları

Fikir/Kavram: Neylân Ziyalar, Celal Babayiğit; **Tasarım:** Neylân Ziyalar, Celal Babayiğit; **Denetleme/Danışmanlık:** Neylân Ziyalar, Celal Babayiğit; **Veri Toplama ve/veya İşleme:** Celal Babayiğit; **Analiz ve/veya Yorum:** Celal Babayiğit, Neylân Ziyalar; **Kaynak Taraması:** Celal Babayiğit, Neylân Ziyalar, Can Çalıcı; **Makalenin Yazımı:** Can Çalıcı, Faruk Aşıcıoğlu; **Eleştirel İnceleme:** Can Çalıcı, Faruk Aşıcıoğlu.

KAYNAKLAR

- Yenisey F. [Suggestions on the rights of victims] Mağdur Çocuk Haklarına İlişkin Öneriler Sunuş Yazısı. Mağdur Çocuk Hakları Raporu. İstanbul: Uğur Eğitim Pazarlama ve Yayıncılık; 2017. p.21-5.
- Sattler JM. Clinical and Forensic Interviewing of Children and Families: Guidelines for the Mental Health, Education, Pediatric, and Child Maltreatment Fields. 1st ed. La Mesa, CA, US: Jerome M Sattler Publisher; 1998. p.2-44.
- Acar YB, Kırımsoy E, Koman E, Karagöz D. [Situation of children in conflict with the law under the juvenile justice system (research report) administration of juvenile justice system in Turkey]. Çocuk Adalet Sistemi Odağında Kanunla İhtilaf Halindeki Çocukların Durumu (Araştırma Raporu) Türkiye'de Çocuk Adalet Sisteminin Yönetimi. 1. Baskı. Ankara: Algi Tanıtım; 2012. p.21-98.
- Ziyalar N, Atasoy S. [Criminological interview techniques with children, 1st national child and crime: causes and prevention studies symposium book]. Çocuklarla Kriminolojik Amaçlı Görüşme Teknikleri, 1. Ulusal Çocuk ve Suç: Nedenler ve Önleme Çalışmaları Sempozyumu Kitapçığı. Ankara: UNICEF; 2002. p.221-8.
- Davies G, Westcott HL. Interviewing child witnesses under the memorandum of good practice: a research review (No. 115). Home Office, Policing and Reducing Crime Unit, Research, Development and Statistics Directorate. London: Crown Publishing; 1999. p.2-66.
- Erem F. [Justice psychology in terms of crime science]. Suç Bilimi Açısından Adalet Psikolojisi. 7. Baskı. Ankara: Adil Yayınevi; 1997. p.1-381.
- Wright DB, London K, Waechter M. Social anxiety moderates memory conformity in adolescents. Appl Cognitive Psych 2010;24(7): 1034-45. [Crossref]
- Meyer J, Jesilow P. Research on bias in judicial sentencing. New Mexico Law Rev 1996;26:107-31.
- Peterson C, Dowden C, Tobin J. Interviewing preschoolers: comparisons of yes/no and wh-questions. Law Hum Behav 1999;23(5):539-55. [Crossref] [PubMed]

10. Myers JE, Saywitz KJ, Goodman GS. Psychological research on children as witnesses: practical implications for forensic interviews and courtroom testimony. *Pac LJ* 1996;28(3): 7-26.
11. Schwarz S, Roebbers CM. Age differences in the effects of social influence on children's eyewitness performance and their metacognitive monitoring. *J Exp Child Psychol* 2006;94(3):229-48. [[Crossref](#)] [[PubMed](#)]
12. London K, Bruck M, Ceci SJ, Shuman DW. Disclosure of child sexual abuse: what does the research tell us about the ways that children tell? *Psychol Public Policy Law* 2005;11(1):194. [[Crossref](#)]
13. Roberts KP, Blades M. Children's memory and source monitoring of real-life and televised events. *J Appl Dev Psychol* 1999;20(4): 575-96. [[Crossref](#)]
14. UNICEF Türkiye. [Training book for social worker]. *Sosyal Çalışma Görevlileri için Eğitim Kitabı*. Ankara: Türkiye'de Çocuklar İçin Adalet Projesi; 2013. p.94-105.
15. Cross TP, Whitcomb D. The practice of prosecuting child maltreatment: results of an on-line survey of prosecutors. *Child Abuse Negl* 2017;69:20-8. [[Crossref](#)] [[PubMed](#)]
16. Johnson M, Magnussen S, Thoresen C, Lønnum K, Burrell LV, Melinder A. Best practice recommendations still fail to result in action: a national 10-year follow-up study of investigative interviews in CSA cases. *Appl Cognitive Psych* 2015;29(5):661-8. [[Crossref](#)]
17. Murray M, Hook M, Seymour A. Listen to my story: Communicating with victims of crime, Video Discussion Guide. Office for the victims of crime. U.S. Department of Justice; 2005.
18. Yenisey F, Nuhoğlu A. [Criminal procedure law]. *Ceza Muhakemesi Hukuku*. 3. Baskı. Ankara: Seçkin Yayınları; 2016. p.163-8.
19. Herbert JL, Bromfield L. Better together? A review of evidence for multi-disciplinary teams responding to physical and sexual child abuse. *Trauma Violence Abuse* 2017. Doi: 10.1177/1524838017697268. [Epub ahead of print]. [[Crossref](#)] [[PubMed](#)]
20. Herbert JL, Walsh W, Bromfield L. A national survey of characteristics of child advocacy centers in the United States: do the flagship models match those in broader practice? *Child Abuse Negl* 2018;76:583-95. [[Crossref](#)] [[PubMed](#)]